

O TEODORU HERCLU

U Budimpešti, kraj hrama u ulici Dohanj, u kući ukrašenoj dorskim stubovima, 2. maja, pre 100 godina, ugledao je Teodor Hercl svetlost dana. Ta kuća već odavno ne postoji, ali je na njenom mestu podignuta, na visokim arkadama, jevrejska palata kulture u kojoj je počasno mesto zauzimala Herclova krilatica: „Natrag ka Jevrejstvu”. Iz te kuće vodio je petkom uveče Jakov Hercl, svečano ozbiljan, svog sina Teodora u veliki hram koji će jednom gordo nositi ime tog dečaka. Iz te kuće je Žanet, rođena Dijamant, žena finog produhovljenog lika, sanjalačkih očiju, tiho pratila svog sina u susednu ulicu do jevrejske osnovne škole gde se upoznao sa prvim jevrejskim slovima.

Kao đak realke maštao je o tehničkim čudima i o Lesepsu koji je gradio Suecki kanal, a iza njegovog imena u školskim dnevnicima ne može se baš utvrditi đачka eminentnost. Njegove misli bile su na sednicama „Književnog društva” koje je već u četvrtom razredu osnovao i vodio, razume se u tajnosti.

Tu u Budimpešti, u ulici Marije Valerije u kojoj su kasnije stanovali, održao je Teodor svoje prvo predavanje kada je postao „sin zakona”. Roditelji, rođaci, rabineri, domaći učitelji jezika i klavira, gosti i školski drugovi, prvi su slušaoci predavanja koje je održao ovaj mali „bar-micva”. On nije morao da priprema govor. Vec tada je vičan slovu i reči, već tada je zaručnik muze pesništva. Jedino što je morao da vežba bilo je proročko poglavlje „Maftar”-a, tu drevnu melodiju koja sa dečijih usana tako toplo ispunjava dubine hrama. Da li je već tada, dok je zvonkim glasom pred vernima u hramu pevao, razumeo reči: „Smiluj se nad Sionom jer je dom života našeg”?

Teodor Hercl je prvu mladost proživio tu u Budimpešti, u njenim lepotama, čitajući mađarsku literaturu, s naročitim naklonostima prema Aranju i Jokaiju. Porodica Hercl spadala je u gornji sloj Jevreja u Budimpešti. U školskoj listu kao zanimanje Teodorovog oca bilo je napisano: direktor banke. On se bavio uglavnom posredničkim i berzanskim poslovima. Njegova energija nije dozvoljavala besposličjenje, tako da želja njegove porodice da izvuče svoj imetak i živi privatnim životom, nikad nije bila ispunjena. U jednoj transakciji izgubio je sav

novac, a u školskom listu Teodorovom očevu zanimanje za tu godinu je: „privatnik“. Vrednoćom i preduzimljivim duhom ubrzo je nadoknadio sve gubitke, a njegova supruga Žaneta pružala mu je svojom pažnjom i nežnošću veliku podršku.

Teodor je nesumnjivo od majke nasledio ljubav, onu ljubav punu obožavanja prema roditeljima, a i prema pceziji. Od nje je nasledio dobrotu i taktičnost, a od oca je morao naslediti čvrstinu i izdržljivost — što mu je omogućilo da ne poklekne pred mnogim nevoljama — i naklonost prema poštovanju svečanosti, forme i ceremonije.

Okolina u kojoj se van škole vaspitavao bila je prožeta francuskom i nemačkom kulturom. Teodorov otac, Jakov Hercl, bio je potomak španskih Jevreja. Jedan njegov predak, koga je španska inkvizicija silom pokrstila, postao je kaluđer da bi se, posle nebrojenih teškoća i opasnosti, vratio svojoj veri. Njegov deda dobio je od Evgenija Savojskog, za vojničke zasluge, dozvolu da se naseli u Zemunu koji je tada pomno čuvan. Otac Jakovljević, ded Teodorov, Simon Hercl, oženio se ćerkom zemunskog rabina Bilica. Ovaj Simon je još u svojoj 88-oj godini čitao Kol-Nidre i s lakoćom je o Novoj godini duvao praznični šofar. Bili su to visoki, koščati, izdržljivi i uporni ljudi. Simon je često odlazio u posetu sinovima koji su se preselili u Budimpeštu i verovatno je subotom uveče pričao o zemunskom romantičnom starijahu Jehudi Alkalaju, koji je često odlazio u Jerusalem i sa tamnijim kabalistima tražio praktične načine da se Palestina vrati Jevrejima. Poputovavši ceo svet, iz svih velikih gradova slao je na sve strane svoje letke o naseljavanju Svete zemlje. Organizacija za kolonizaciju, Šekel, nacionalni fond, kongres, samooporezivanje, osnivanje banke, zajam, diplomatski pregovori, misli o podizanju moderne Palestine, pozivi vladarima celog sveta da pomognu otkupljivanje Izraela, da posreduju kod sultana da zemlju Izrailja vrati sinovima Izrailja za ugovorenu kupovnu cenu ili pod večni zakup; to i još mnogo drugih priča punilo je Zemun kad bi se haham vratio sa svojih tajanstvenih putovanja. Simon Hercl bio je jedan od odanih poklonika i učenika hahamovih, i nema sumnje da je o svemu tome podrobno pričao prilikom svojih bcravaka u Budimpešti. A Teodor, dete bujne fantazije, mora da je žudno slušao svaku dedinu reč. Ove predstave upile su se u podsvest deteta da bi ih decenijama docnije na površinu iznela ruka istorije. Odblesak ovih podsvesnih predstava sigurno je bilo i to što se dete uzburnilo zbog ravnodušnosti kojom je učitelj pričao o Mojsijevom eksodusu iz Egipta, a i to što se dvanaestogodišnjak nosi mišlju da napiše ep o Mojsiju.

Vreme je položilo nove naslage na um ovog deteta. Mesijanske fantazije su poišnute u stranu novijom lekturom. San o njegovoj budućnosti promenio se: Proseći će Panamski kanal da bi otvorio put između dva velika okeana. Detaljno je razradio planove i pokazao ih ocu s molbom da ne oda tajnu „da ga niko ne bi preduhitrio“. Ali, i tehničke planove je kasnije potiskivala literatura. Njegovi ideali bili su Hajne i Lenau. Prvome je poreklo jevrejsko, a drugome mađarsko, pa

ipak, obojica su osvojila nemački Parnas. Možda će i on dospeti na vrh kraj njih. U to vreme kao da mu je bio bliži Luter nego Mojsije. U jednoj svojoj poemi 26. januara 1875. on piše:

*„Iz duge noći.
Kroz Luterove ogromne moći
Probudio se nemački duh
i zlatno svetlo slobode
osvetljava likove probuđenih —
U Kanosu ne idemo mi“.*

Na jednu svoju školsku svesku beleži kao moto dva stiha iz Helderlinove pesme: „Wir sind nichts, was wir wollen ist alles“ (Mi smo ništa, što mi hoćemo to je sve).

27. februara 1874. godine osnovao je književno društvo „Wir“ koje, kako mu ime već kazuje, kao svoj cilj postavlja negovanje nemačke literature, mada su se pojavljivali i prevodi sa mađarskog. Sam Hercl, učenik nižih razreda realke, pokazuje se kao mnogostran i vrlo plodan pisac. Kao sedmoškolac piše recenzije o knjigama i pozorišne kritike u „Pester Journal“-u, razume se u tajnosti, da ne bi dospeo pred disciplinski sud škole. Tad je otpočeo svoju ulogu „inostranog dopisnika“. Bečki „Leben“ objavljuje njegove živo i spretno pisane crtice o mađarskom parlamentarnom životu. To su preteče njegovih sjajnih kasnijih parlamentarnih beležaka pisanih u Parizu. Mali Teodor svesno se pripremao za pisca.

Vernost jevrejskoj tradiciji i sećanje na vreme primanja u članstvo Svetog društva, kad su se između plamenova sveća i lelujavih zavesa svetišta starci redom rukovali s dečakom govoreći: „Ohinu ato“ — „brat si nam“, kroz ceo život pojačava mladićev prkos i njegova urođena gordost. Kad god bi u realci, ili kasnije u evangelističkoj gimnaziji, poneki učenik grdio Jevreje, „suvonjavi crni Jevrejčić“ ustajao bi u odbranu samopouzdanu, ali uvek u finoj formi, u nepristupačnom čistom oklopu. Grubost je njemu isto tako strana kao i reč raskalašnost. Ali katkad kao da se mera prevršila i čaša prelila.

Tad opet blesne mašta koja drema pod pragom svesti. Kada je pročitao huškaški antisemitski govor Štekera iz Beča i kad je ovo javno nagrdivanje njegovog naroda nateralo krv u lice dečaku, ovaj upisuje u svoj dnevnik: „Zapravo, Jevreji su glupi kad ovako šta trpe i ne trude se da sebi pribave državu . . .“ No, iz ovakvih naglih uzbuđenja on još ne izvlači konsekvence.

Posle smrti Teodorove sestre Pauline preselili su se Herclovi u Beč, ča bi za njihovog sina bio „otvoren svet“. I tako je on u jesen 1878. god. postao slušalac Pravnog fakulteta Bečkog univerziteta. Pravo je on smatrao samo praktičnim azilom, a ideal mu je i nadalje ostala literatura. Najrevnosniji je čitalac u akademskoj čitaonici, a kasnije rukovodilac literarnih večeri. Istakao se time što je u „knjizi želja“ pravim malim zaokrugljenim raspravama obrazlagao potrebu pojave kakvog novog časopisa ili dela. Vođstvo čitaonice iznenađeno je univerzalnom obrazovanošću svog novog člana. Oko njega se skupljaju poglavito mla-

dići s literarnim sklonostima, među kojima se nalazi i Herman Bar, koji se i posle 50 godina jasno seća čari što je zračila iz ličnosti mladoga Hercla: „visoki stil, nadmoćnost duha i viteštvo njegovoga bića, imali su neodoljiv uticaj”. Ova neodoljivost otvara mu vrata zatvorenog kruga „Burschenschaft“-a. Tako Teodor Hercl postaje član „Albie”. Šarenu kapu koja se u to doba puni staronemačkim idejama u čijem centru stoji Bizmark kao ideal, nabija i on na svoju glavu. Jevrejin je postao ljubimac svojih hrišćanskih drugova. Svojom pojavom i otmenim načinom ophođenja svakoga je pridobijao. Opšte obrazovanje nije nikad isticao niti se svojim svestranim znanjem hvalio. Tihe naravi, više se predavao posmatranju. Povučeni u sebe i ćutljiv, dobio je nadimak „Velika ćutalica”. Njegov um zanimaju Hegel, Šekspir i Spinoza. Ali on nije povučeni učenjak. Sprema se za život, voli eleganciju koju je od kuće poneo, voli visoki stil. Vredno vežba mačevanje, i pucanje u cilj. Obe discipline savladuje odlično, a one mu među hrišćanskim drugovima stvaraju veći respekt nego sve njegovo znanje. Hercl je bio srećan nemački đak. Ali odjednom ga posred glave pogodi jevrejsko pitanje. Talas antisemitizma koji je na početku 80-tih godina prohujao Evropom nije mimoišao ni Austriju. Najpre su studenti prihvatili „novu ideju” koja je na sve strane dobijala nove opasne agitatore. Diringova knjiga „Jevrejsko pitanje” bila je od velikog uticaja na dalji stav ovog gordog i samopouzdanog mladića. 9. februara 1882. beleži on u dnevnik svoje misli o jevrejskom pitanju. Antisemitizam je još tada smatrao prolaznom pojavom. On sam bio je onaj izuzetak koga su drugovi ne samo trpeli već možda i voleli. No, da se on tada družio s poljskim Jevrejima na Bečkom univerzitetu, saznao bi da je buđenje antisemitizma urodilo buđenjem novog jevrejskog duha, saznao bi da je iste godine dr Pinsker u svojoj „Autoemancipaciji” već duboko sagledao suštinu jevrejskog pitanja i probleme njegovog rešenja, saznao bi da je Perec Smolenski u Beču svojim člancima o jevrejskoj zori i vaskrsenju večnog naroda oduševljavao istočnu omladinu. Hercl je od svega toga bio veoma daleko. Kad je jedan kolega želeo da ga obavesti o novim palestinskim naseljima, on jednim skeptičnim osmehom rešava stvar. Njega, budućeg nemačkog pisca, u prvom redu nemački problemi interesuju. Ljudi sa berze koji su se u njegovom domu kretali nisu u njemu budili velike simpatije, ili mu nisu poslužili kao izvor sa kojeg bi crpao jevrejsku sadržinu. Povremeno s ocem odlazi u sajtenšteter hram u kojem je govorio najveći propovednik veka dr Jelinik, ali njegov mladi duh nije primao tužnost vere. U to doba on je svoju gustu, kovrdžavu, crnu bradu pustio da raste i tako se šetao bečkim ulicama kao neki gordi beduinski šejk koji je sklopio savez sa Evropom, kao neki princ kome su se grudi nadule od zapadnog liberalizma.

Ali tada je došao i drugi udar koji je duboko pogodio ne samo Jevrejstvo već i samog Hercla. Početkom 1883. studentska društva u Beču priredila su proslavu Riharda Vagnera iz koje se izrodila manifestacija nemačke rasne borbe i antisemitizma. Kako je u svemu ovome učestvovala i „Albia”, čiji je Hercl bio član, on je zatražio časno otpu-

štanje iz članstva zbog neslaganja s ovakvim postupcima. Kao odgovor obavešten je da je brisan iz članstva društva i da društvene značke u roku od osam dana ima da vrati.

I opet se u njemu javlja hiljadugodišnja zamisao: vratiti se u Erec -Jisrael i pretvoriti ga u jevrejsku državu. Ali ova zamisao samo ga za trenutak hvata. Uljuljkuje se mišlju da su za antisemitsku akciju krivi stari Jevreji berzijanci koji svojom škrtošću i gomilanjem blaga izazivaju mržnju društva. Zato on dalje mirno piše pozorišne komade i pokušava da ih plasira — sa malo uspeha. Najzad polaže i poslednji rigoroz, no kako mu literarni rad ne donosi plodove, to stari Hercl, zadovoljan položenim ispitom, spremno podnosi troškove jednog putovanja u Švajcarsku. Tu pod uticajem bregova, jezera, glečera i vodopada piše članke i šalje ih na sve strane. Odasvud mu ih vraćaju neštampane. U maju 1884. Hercl je položio doktorat. Radi odmora putuje u Pariz. Pozorište, Sara Bernar, Renanova predavanja o Psalmima, skupštinske sednice i sudske rasprave zauzimaju mu sve vreme, a pisma majci puna su oduševljenja i raspoloženja. Vrativši se u Beč, postaje sudski praktikant. Kad mu otac zbog bolesti mora duže da boravi u Halu, Teodor, vođen sinovljom nežnošću, traži premeštaj u Salzburg kako bi što češće mogao biti kraj oca. Tu u Mocartovoj varoši, kako sam kaže, proveo je naj srećnije časove. Tu bi se najradije i nastanio, ali kao Jevrejin ne dobija sudijsko mesto. Zato se oprostio od Salzburga i od pravnih nauka podjednako.

U Beču je saznao radosnu vest da mu je jedan članak na konkursu „Wiener Allgemeine Zeitung“-a, „odličnošću svoje forme i sadržine“ pobrao pohvalu. Odsad je čest gost uredništva ovog lista. Putuje po Belgiji, Holandiji i Nemačkoj. Iz Berlina šalje zanimljive crtice listovima u Beč. I tada uspeh dolazi s druge strane mora. U Njujorku je s ogromnim uspehom igran njegov komad „Tabarin“. Iako nije želeo veliki publicitet, telegrami iz Amerike učinili su svoje. Hercl je odjednom postao traženi pisac kako u Beču tako i u Berlinu. Otad su pred njim otvorena sva vrata. Jevrejsko pitanje je veoma daleko od njega. On je nemački pisac koji želi da pobere nemačke lovorike i čija je najtoplija želja da se njegov komad igra u Hofburgteatru u Beču. Sav se posvećuje literaturi. Prima stalno uredništvo „Wiener Allgemeine Zeitung“-a. Odlazi u Englesku i otuda šalje članke za bečku „Presu“. Tada je zajedno sa Hugom Vitmanom napisao komad „Zverokradice“ koji je s velikim uspehom davan u Hofburgteatru. Autori su bili anonimni, a kada se posle godinu dana anonimnost otkrila, pozorišta su i druga njegova dela davala. Hercl se osećao na vrhuncu svojih snova. U to vreme se oženio i dalje je putovao po svetu. A krajem novembra 1891. otpočeo je rad kao dopisnik „Prese“ iz Pariza. Novi članci, pisani specifično, puni finih opažanja, žive fantazije, privukli su mnogobrojne čitaoce ovom listu. Otvorenim očima i ušima prolazio je kroz život Pariza. I u tom zbrkanom žagoru zapažao je ne samo boje i melodije već i ružnoće i disonance. Njegove beleške o političkim mahinacijama u Burbonskoj palati, o intrigama vlade i poslanika, o istaknutim figurama parlamenta,

ostaće trajan kulturni i istorijski dokument. Pod naslovom „Pe-sijsko pismo“, poput Monteskijsa, Hercl kao čovek sa Istoka čudi se sistemu Zapada u kome svako za svoje interese brine, a o dobrobiti naroda niko. Sve se više u njemu rađa želja za političkom moći koju bi upotrebio u korist naroda, ali ne ovde već u Austriji čiji je on državljanin. Naročito proučava stanje različitih društvenih slojeva, a ponajviše proletarijata. Sve ovo još nisu jevrejske misli. To je Hercl kao Nemač, Austrijanac ili možda kao svetski građanin. Tokom jednog razgovora u uredništvu „Prese“ njemu se čak javlja misao: „jedno stado — jedan pastir“. Zatražiće audijenciju kod pape, zaključiće s njim jevrejski svetski mir, svi će se Jevreji pokrstiti. Ima on u to doba čak i razumevanja za antisemitizam. Veruje da su Jevreji, živeći u getu, primili mnoge loše navike, ali ne svojom krivicom. Ta nekad su oni kao ponositi ljudi sa oružjem u ruci branili svoju domovinu. Proganjanja su unakazila i deformisala njihov karakter itd. itd. Stvarnost mu je na prvom koraku dobacila „Saujud“ (svinja-Jevrejin). Ta se reč svakog dana sve više čula, a njene varijante iskrsavale su iza svih uglova francuske prestonice u kojoj se pre 100 godina pojavila parola „Liberté, Egalité, Fraternité“. Jevrejsko pitanje postaje predmet oratorskih megdana čak i u Burbonskoj palati. U to vreme on ne razmišlja o nekom posebnom rešavanju jevrejskog pitanja. Kad je 1892. u Rio de Žaneiru od žute groznice umro Herclov prijatelj Osvald Bokser, koga je Centralni odbor za pripremu kolonizacije ruskih Jevreja poslao u Braziliju, Hercl se divnim člankom oprostio od svog prijatelja. Ali ideja za koju je Bokser mučeničkom smrću umro, nije Hercla interesovala. Nisu ga zanimale ni konferencije, ni savetovanja koja je u Parizu držao Rusko-jevrejski komitet sa baronom Hiršom, engleskom i nemačkom elitom u cilju kolonizacije Palestine... Štaviše, ocenjujući 1894. jedno delo od Dime, Hercl piše ove čudne redove: „Dobri Jevrejin Daniel hoće da pronađe domovinu svoga roda i tamo da sakupi svu svoju raštrkanu braću. Ali baš ovakav Daniel zna da Jevrejima ne može da pomogne njihova domovina. Detinjasto je istraživati geografski položaj te države... Pa i ako bi se Jevreji 'vratili kući', sutradan bi otkrili da već odavno ne spadaju jedan uz drugog. Stolicima su oni pustili korenje u svojim novim domovinama, odnarodili se, postali različiti, a njihove karakterne sličnosti formirao je samo pritisak koji ih svuda okružava...“ Hercl se u to doba nije iz oportunitizma postavio nasuprot „povratka kući“. On je bio čovek sa kraja XIX veka, i na njega je uticao „fin de siècle“, i oko njega je hujao vihor ideja koje su dominirale u Parizu. Video je kako se stvaraju novi društveni pokreti, kako ovladavaju nove ideje i kako se Jevrejstvo svuda deli po svojim klasnim interesima. Saznanje da duh stoleća plete forme popuštanja pritiska i priprema potpuno utapanje Jevrejstva, i utvrđivanje da u Jevrejstvu postoje unutrašnje vrednosti i težnje koje očekuju iskupljenje — to je u ono vreme bilo daleko od Hercla, a još dalje je bila pomisao da će on biti snaga koja će ove divergentne interese i shvaćanja ujediniti, iskupiteljska snaga koja će iskovati istoriju.

A ipak pitanje Jevreja stalno je iskršavalo pred njim i uznemiravalo ga.

*

A sad stojimo pred najtežim delom zadatka ove monografije. Trebalo bi hronološkim redom opisati stvaralački rad „najvećeg među velikima“. Samo hronološko ređanje suvoparno je i ne daje reljefnu sliku njegovog dela. Međutim, ono je toliko grandiozno da će i samo nabranje u najkraćim crtama omogućiti mladima da se bar donekle upoznaju sa doktorom Teodorom Herclom i njegovim delom, a starijima da se podsete na ono što su znali, a što je pod udarcima svakodnevnih tegoba potisnuto u zadnje pregrade svesti.

Od 21. X. do 8. XI. 1894. nastaje preokret. Za nepune dve i po nedelje Hercl je napisao pozorišni komad „Novi geto“, u kojem obrađuje jevrejsko pitanje, i poslao ga u Beč Arturu Šnicleru da ga ovaj pod pseudonimom preda raznim pozorištima. Istina, ovaj komad ne donosi rešenje, ali se Hercl nada da će njime uskovitlati i podstaknuti duhove. Komad nigde nije primljen.

Dok je Hercl u Parizu odvojen od sveta pisao „Novi geto“, na ulicama je počela da hara paklena oluja. Mržnja je obasula metropolu francuskog Gloire-a. U licu jednog nevino optuženog generalštabnog oficira Jevrejina hteli su nevernošću i izdajom domovine da okaljaju celo Jevrejstvo. „Smrt Jevrejima!“ urlala je masa demonstranata. To je bila opšte poznata Drajfusova afera. Hercl je bio u sudnici u koju su se i strani dopisnici jedva ugurali. Bio je i na mestu gde je mali kapetan uz svu vojničku pompu degradiran. Zašto gomila kliče? Zašto niko nema ni trunke sažaljenja prema Jevrejini koji naglašava svoju nevinost? Šta je, dakle, Jevrejin koga lažnim optužbama ovako žigošu, koga odasvud žele da isključe? I šta daje Jevrejini snage da ovakvu sudbinu izdrži? Prastara rasa koju u njenoj rasutosti zajednička sudbina i zajednički neprijatelj skivaju u jedan narod. Nema li u njemu dovoljno snage da iskupi sebe samog?

Čovek od pera pretvorio se naglo u čoveka od dela. Grozničavo, skoro nesvesno počinje da izliva beleške za „Judenstaat“. Kao kod svih judejskih proroka misija je došla naglo, čudesno ozaravajućim priviđenjem i duhovnim nadahnućem. Odsad iz njegove duše ni za trenutak se nije uklonila težina priviđanja. Sad je jedino izvršenje misije imao pred očima. Kako? Šta? Planovi se ređaju filmskom brzinom i on pristupa njihovom ostvarenju. S koliko uspeha — to je svaki put posebno pitanje. Svestan svoje istorijske misije, Hercl smatra važnim sve što po višoj inspiraciji piše ili radi. Od 1895. on piše dnevnik u koji unosi sve iz svog života, svaki događaj, svako pismo, svaku ideju, ukratko sve što se pojavljuje u vezi sa jevrejskom stvari. Ovaj dnevnik, koji je u toku preostalih 9 godina života porastao do 18 knjiga (u štampi 1894 strane) može se smatrati glavnim Herclovim književnim delom, koje pokazuje trnovit put borbe, patnje i uzdizanja jedne izabrane duše.

Da zapečati svoju vezu sa jevrejskim narodom i njegovom istorijom, Hercl je otišao u hram. To je bio njegov prvi korak ka Jevrejstvu. Crkvenim blagoslovom, novom promocijom stečenom u potvrđenom saznanju da pripada velikoj jevrejskoj porodici otpočeo je s ostvarivanjem svog velikog dela. Sve što je u vezi sa jevrejskim duhom on sada sasvim drugim očima gleda. Otići će velikima... to je odluka. U njenom ostvarenju piše baronu Hiršu tražeći od njega moralnu i materijalnu podršku, a ovaj mu zakazuje sastanak u Parizu i podleže čarobnom Herclovom uticaju. Spreman je da učini sve.

Smatrajući svoje beleške, koje su prerastale u knjigu, izrazom istorijskog nadahnuća, Hercl ih zaključava u sef jedne banke i o tome obaveštava prijatelja Šniclera — „za slučaj da se jedne noći udalji“.

Beleške se nižu: „Niko nije mislio na to da Obećanu zemlju traži tamo gde ona jeste, a tako je blizu. Tu je — u nama! Jedan deo Obećane zemlje svak nosi sobom i u sebi. Jedan u glavi, drugi u ruci, a treći u imetku. Obećana zemlja je tamo kuda je mi odnosimo!“ ... „Jevrejska država je svetska potreba. Dakle, ona mora nastati... Mislim da je za mene prestao život i da počinje istorija sveta.“

Brzo se odlučuje da piše Bizmarku, tražeći da ga „gvozdeni kancelar“ primi. Na sve strane piše prijateljima koji ga nikako, ili sasvim malo shvataju. Sprema se čak i samom nemačkom caru da piše. Grozničavo radi, ali planovi se slabo ostvaruju. 27. jula iste godine napušta Pariz. Tu se završava prva knjiga njegovog života. Počinje nova. Koja? To ni on sam ne zna.

U Minhenu se sastaje u jednoj kafanici sa Majer Konom i Gidemanom i čita im memorandum koji je spremio za Rotšilda. Oni su oduševljeni, ali i skeptični. Posle ovog sastanka i on smatra da memorandum ne treba slati, dolazi do uverenja da on sam mora da bude apostol svojih ideja. Posećuje ekonomiste, direktore banaka; nebrojeno je mnogo takvih sastanaka, konferencija, uveravanja.

Pred jednim skupom odličnika — ponovo u Parizu — izlaže svoje misli. I pored oduševljenja saradnici se slabo pridružuju. Prvi koji mu beskompromisno prilazi je Maks Nordau, što Hercl smatra najdragocennijim osvajanjem. Nordau predlaže da centar rada bude Klub Makabejaca u Londonu, gde će otpor biti manji nego u Parizu.

Vraća se u Pariz i grozničavo priprema brošuru, ali izdavača nema. Niko ne želi da bude jevrejska ekspozitura. Čak ni oni koji su se dosad za Herclova dela otimali. Najzad, izdavač se našao, ali na odgovornost pisca. 14. februara 1896. izašla je brošura „Der Judenstaat“ — Jevrejska država ili država Jevreja. Podnaslov je umereniji: „Pokušaj modernog rešenja jevrejskog pitanja.“ Odzivi su raznoliki. O brošuri se govori čak i po hramovima. Recenzije su pohvalne, ali zato ne izostaju ni zajedljivi epiteti: „Jevrejski Žil Vern“, „Novi jevrejski humorista“, „Nekrunisani kralj Jevreja“. Neki ga smatraju utopistom a drugi veruju da će stvoriti čuda. Brošura izaziva čitav niz sukoba. Hercl sve to nervozno čita, a srce mu pojačano kuca i on teško diše. Ali točak istorije se pokrenuo. U čijoj je vlasti da ga zaustavi? „Niko mi ne pomaže, naprotiv

svi pokušavaju da me spreče, pa čak i oni koji će se verovatno, kad dođe uspeh, prikazivati kao moji saradnici. Boriću se snažno, a oni koji pođu sa mnom upisaće svoje ime u istoriju" — čitamo u njegovim tekstovima.

Izvesno vreme je pod teškom depresijom. Olakšanje dolazi u vidu prisećanja na misiju. U klubovima se smeju, na berzi nerviraju, ali volja Herclova raste. Primerak svoje brošure šalje na sve strane, a oduševljeni odgovori stižu odasvud. Ne samo omladina, već i stariji, pa i čitave opštine javljaju mu o svojoj jednodušnosti da ga slede i šalju mu sredstva za ostvarenje grandiozne zamisli.

Osećajući umor zbog velikog napora, obraća se starom domaćem lekaru dru Beku, koji mu kaže: „Velika uzrujavanja izazvala su oboljenje srca. Ne razumem zašto se bavite jevrejskim pitanjem" . . . a ni Jevreji s kojima se sastaje ne mogu da ga shvate. Tragedija počinje. Životne snage Herclove bile su pod žrvnjem jevrejskog pitanja.

U to vreme nailazi hrišćanin-državnik koga je veliki sanjalica pred širom otvorenom kapijom istorije očekivao. Jednoga dana došao je k njemu Viljem Hehler, kapelan engleskog poslanstva u Beču. Veza između njih dvojice mogla bi da bude predmet posebne obrade. Pomoću ovog sveštenika Hercl je sklopio mnogobrojna poznanstva i veze koje su mu olakšavale ostvarivanje njegove ideje. Hehler mu je pripremio sastanak s velikim knezom badenskim. Posle ovog sastanka u vozu, gledajući mapu Palestine, posmatrali su granice jevrejske države. Na severu do Kapadokijskih brda, a na jugu do Sueckog kanala. „Treba izdati lozinku: Palestina kao u vreme Davida i Solomona." Posle ovoga dolazi put u Carigrad sultanu i razgovor o samoupravi buduće jevrejske države. U povratku poseta Sofiji. Svuda trijumfalni dočeci od strane tamošnjih Jevreja. U stalnom je pokretu: putovanja u London i Pariz. „Makabejcima" drži veliki govor, a zatim ide i na istočnu stranu Londona, gde se sastaje s Rotšildom koji Herclova izlaganja ne razume i postavlja mu pitanje: „Šta tražite od mene?" „Ništa" — odgovara Hercl. — „Hoću samo da vam pružim priliku da se pridružite mome radu pod izvesnim uslovima . . ." Ovaj sastanak završio se bez uspeha.

Omladina na sve strane oduševljeno razvija zastavu, a Hercl, prihvatajući je, razvija borbu za mase. Viđa se s bugarskim carem. Hehler ugovara nove sastanke, ali sve brojnije teškoće gone fantastu u granice stvarnosti. Na sednici koju je pripremila „Jevrejska unija" u Beču Hercl je govorio: „Cionizam ne znači da Jevreji skupe svoje prnje i da se isele. Ja ne želim toliko da oštetim antisemite . . . Neću vam izlagati šta znači kad kažem da sam cionista. Vi ste svi cionisti. I iznenađeni ste što vam neću reći ništa novo." Širokim potezima opisao je istorijski razvoj Jevrejstva i antisemitizma i njihovu strogu povezanost. Ovaj govor bio je ratni poklič i program. Još pre cionističkog kongresa, radeći na osnivanju „Jevrejskog nacionalnog fonda", pokrenuo je ideju „Keren Kajemet L'Jisrael"-a.

Na drugoj strani prvog broja novoosnovanog lista „Die Welt" objavljuje da će se održati kongres. Trebalo je da se održi u Minhenu,

ali je docnije odlučeno da se održi u Cirihu. Javljaju se novi protesti i napadi s jevrejske strane; rabini govore da je cionizam u suprotnosti s mesijanskim nadama Jevrejstva. U toku tih borbi pala je odluka o konačnom premeštanju kongresa u Bazel, gde je održan 1897. 3. septembra Hercl piše u svom dnevniku: „Osnovao sam jevrejsku državu“. Kongres je potvrdio ciljeve cionizma, koji odsad nosi naziv „Bazelski program“. Krajnji cilj je pravno osigurana domovina za one Jevreje koji se više ne mogu asimilovati.

Osnivač Crvenog krsta Dinan telegrafisao je: „50 godina čekam na cionistički kongres! Celim svojim srcem sam u Bazelu.“ Vesti o sjaju kongresa uzbudile su dušu ortodoksnog Jevrejstva. Stari rabini koji su bili na kongresu objavljuju da je „otpočeto iskupljenje“. Svetska štampa nedeljama piše o cionističkom kongresu.

Vest da se nemački car sprema u posetu turskom sultanu dopire do Hercla, koji u tome vidi nove mogućnosti za ostvarenje zamisli. Hehler se trudi da pripremi za Hercla audijenciju kod nemačkog cara. A i pripreme za II kongres su na dnevnom redu. Još pre otvaranja kongresa 16. avgusta 1898., na dan sv. Jakova, narod koji se vraćao sa crkvenih svečanosti, prolazeći pored zgrade kongresa, spustio je svoje zastave na pozdrav. Ulica se prolomila od poklika „Živeli Jevreji!“ Slobodan narod je uputio pozdrave drugom slobodnom narodu. Prvi put posle 2000 godina. Tri dana dok je kongres trajao Hercl je bio pre srećan, a odmah iz toga otputovao je zajedno sa Hehlerom velikom knezu badenskom; na tom sastanku bilo je govora o poseti nemačkog cara Carigradu, o jevrejskoj državi i o drugim problemima.

Posle pokušaja da u Parizu poboljša materijalnu stranu pokreta, Hercl se vraća u Beč da bi se pripremio za put u Jerusalim. Uput, u Carigradu, imao je prvo viđenje sa carem Nemačke, koji je pokazao puno razumevanje za njegovo izlaganje. Prijem je ponovljen 2. novembra u Jerusalimu, gde je Hercl pred carem izgovorio jedan od najkласičnijih govora jevrejske istorije. Odgovor je bio umeren, bez ikakvih obećanja. A kominike nemačke vlade upravo porazan. Saradnici su uzbuđeni i demoralisani. Jedino Hercl ne popušta. Ako ne može nemački protektorat, biće engleski. Svu svoju pažnju posvećuje osnivanju banke, jer svaka stopa stare-nove domovine mora se kupiti, a novac treba pribaviti. Slede beskrajni pregovori sa svetskim finansijerima, ali sa vrlo malo uspeha. A svoj lični imetak Hercl naglo umanjuje trošeći ga na opšte stvari.

Nestrpljivo očekuje vesti o traženom prijemu kod ruskog cara. Hercl se bavi mišlju da osnuje „Chartered Company“ pod pokroviteljstvom velikog kneza badenskog, čime bi posredno došao i do pokroviteljstva nemačkog cara. Iz sopstvenih sredstava plaća troškove osnivanja „The Jewish Colonial Trust“-a.

U ovoj borbi za stvaranje finansijskih sredstava (u međuvremenu je putovao u London jer je upisivanje akcija takoreći propalo) dočekan je i III kongres u Bazelu na kojem su potvrđena pravila organizacije. Pri padnost organizaciji, kao nekad prilikom biblijskog brojanja naroda,

potvrđena je davanjem šekel-a. Plod ove borbe je u zanosu pisani cion-roman, kojem je dao naslov: „Alt-Neuland“ — Stara-nova domovina. Ispod naslova je moto: „Ako to hoćete, onda nije priča.“

Posle svakog kongresa, gde se oseća kao na krilima, Hercl se vraća na rad u „Presi“ kao na robiju, ali to je jedino što obezbeđuje opstanak porodice. Materijalne brige sve više ga mure (za osnivanje banke dao je svojih 50 hiljada forinti). Kao i svi sanjari, i on se nada neočekivanom rešenju. Kad bi samo sultan hteo da ga primi! Veruje da bi ga ubedio i našao put sporazumevanja. Ali to se teško ostvaruje.

Kao da sve prefi slomom, kao da će pod sobom da sahrani junaka i njegov roman. Hercl je već pripremio svoj sopstveni epitaf: „Suviše dobro mišljenje imao je o Jevrejima.“

Na četvrti kongres u Londonu, posle bezuspešnih pokušaja da se sastane sa sultanom, Hercl odlazi bolestan. Prikuplja svu svoju snagu i licem gorućim od groznice pojavljuje se na kongresu. Stari i mladi prilaze ljubeći mu ruke i odelo. Hor peva jevrejski pozdrav, a Hercl samopouzđano govori: „Nosioći smo zastave koja će jednom u drugim rukama da leprša nad srećnim Izraelom...“

17. maja 1901. Hercl najzad sedi nasuprot Abdul-Hamida. Stvarnih rezultata ovaj razgovor nije dao. Za dobijanje charter-a potrebno je 2 miliona funti, a to ni londonski ni američki Jevreji nisu bili spremni da stvore.

Novembra 1901. god. održava se velika demonstraciona skupština u Londonu. Tada je Cangvil uzviknuo: „Vratite narodu bez zemlje — zemlju bez naroda!“ A Bernar Šo je rekao da treba poslati najbolje Jevreje, jer Palestini će trebati mnogo mozgova. „A Jevrejin je čovek mozga.“ Pesnik Hol Kejn ovako je govorio: „Da sam Jevrejin, bio bih gord što pripadam tako staroj rasi koja je čovečanstvu podarila toliko velikih ljudi; bio bih gord na narod koji tako vidnu ulogu igra u svetu mada nema ni prestola, ni kralja, ni vojnika, ni pedlja svoje sopstvene zemlje; bio bih gord na literaturu koja se uzdigla na nedostižne visine uzvišenog, gord na priliku da Palestinu iz pustinje pretvorim u zemlju kojom će teći med i mleko, a najviše gord što mogu pomoći svojoj ugnjetavanoj braći po najrazličitijim državama, kako bi se ostvarila nada koja ih je tri hiljade godina održavala.“

Na V kongresu Hercl je izjavio: „Član Izvršnog odbora cionizma ni platu ni druge materijalne vrednosti od pokreta ne može imati. Doći će možda vreme kad će to biti moguće, ali ja tad u Izvršnom odboru neću biti. Cionizam nije svakodnevna prilika za rad.“ Nekoliko dana kasnije u Beču beleži u svoj dnevnik: „Cionizam je bio subota mog života... Mislim da svoj uticaj vođe mogu zahvaliti tome što sam ja, kao čovek i pisac nesavršen i pun gresaka, u cionističkoj stvari uvek bio nesebičan i čista srca.“

Februara 1902. pozvao ga je sultan k sebi u Carigrad. Posle mnogih besplodnih razgovora Hercl upisuje u svoj dnevnik ove proročke reči: „Dobićemo je jedared u nepredviđenom trenutku. Možda posle podele Turske od strane velikih sila...“

Engleska vlada je pristala da da teritoriju pod uslovom da novac stvore sami Jevreji. Uz pomoć Rotšilda osnovana je „The Jewish (Eastern) Company“. Posle sporazuma sa engleskom vladom o kolonizaciji na Sinajskom poluostrvu Hercl putuje u Kairo, ali pregovori sa egipatskom vladom završavaju se bez uspeha. El-ariška ekspedicija je potpuno propala jer guverner nilskih voda nije bio spreman da ustupi ni kap vode — a bez vode nema naselja.

Posle pogroma u Kišenjevu u Herclu sve više sazreva misao o poseti ruskom caru i ministru unutrašnjih poslova. Skreće pažnju da tragični događaji gone očajnu jevrejsku omladinu u krilo revolucije dok bi joj vaskrsnuće Siona moglo dati nove ideale. Dobija poziv iz Moskve i za nekoliko dana u razgovorima sa ministrima Pleveom i Viteom postiže sve što je želeo. Uz carevu saglasnost vlada je izdala zvaničnu deklaraciju po kojoj Rusija u pitanju Palestine ostaje neutralna. Štaviše Hercl dobija obećanje da će stvar jevrejske kolonizacije u Palestini ruska vlada kod sultana podupreti, a rad cionista ne samo da će trpeti već će ga i pomagati.

Ovo što je u Rusiji obavio smatrao je velikim uspehom i odličnim materijalom za VI kongres koji je sazvan za 23. avgust. U Bazel je oputovao već s ozbiljnim srčanim oboljenjem. A tu je doživeo teška razočaranja. Napadali su ga zbog svega što je uradio, a vrhunac je bio kada mu je dobačeno: „Izdajico!“ Posrćući napustio je govorničku tribinu i dovukao se do predsedničke sobe, gde ga je očekivala majka koja ga je dopratila na kongres da bi mu brižno stavljala led na srce, kako su to lekari preporučili. Duhovi su bili uzbuđeni do te mere da ni troškove el-ariške ekspedicije nisu hteli da priznaju. Mnogi su kršeći ruke odlazili sa uverenjem da je sve propalo. Hercl, pak, vraća se među one koji su se odvojili, praštajući kao otac i umirujući, pridobija ih da se vrate na kongres. Završni govor na VI kongresu bio je poslednja njegova reč pred javnošću. Uzvišene rečenice iz kojih zrači duhovna čistota i obviđa se kao slava oko čela odlazećeg heroja nizale su se: „Neka ovaj kongres i nadalje ostane naša najlepša organizacija, sve dok ga ne preselimo u zemlju naših otaca, koju ne treba prethodno istražiti da bismo je voleli... Nijednog časa, nijednom mišlju ne napuštajmo Bazelski program. Treba li mi jamac? Možda prva neskiomna reč koju na ovom mestu iskazujem: Jamac sam ja.“ A tad je podigao ruke k nebu kao na zakletvu i u tom trenutku njegova figura izdužila se kao da se diže u krug legendi, i dok je cela dvorana drhtala kao da je osetila da svog vođu čuje poslednji put, glasno je rekao: „Neka mi se osuši desnica ako te zaboravim, Jerusalime!“

Sa VI kongresa otišao je bolestan. U materijalnoj borbi, u velikoj beskorisnoj svadi sa ruskim Jevrejima koji su tvrdili da je vođa izneverio ideale, u bezuspešnim pokušajima da stvori neku sigurnu osnovu, Herclove snage potpuno su se iscrple. Odlučio je da jevrejskom narodu uputi proklamaciju i da se povuče iz pokreta. To je i učinio. Njegov prijatelji su osetili da se bliži kraj.

Velika konferencija Izvršnog odbora održana je u Beču od 11.—15. aprila 1904. Hercla su sumnjicali da želi da postane vicekralj Ugande.

Na pitanje iz čega pokriva troškove svojih diplomatskih akcija i putovanja on nije hteo da odgovori. Rekao je samo: „Mnogo moram da vam oprostim, gospodo, mnogo ste grešili prema meni.“ Na sve je blago odgovarao. Bleda lica, bela čela izgledao je kao neko ko već sa onoga sveta maše oproštajnim zastavicama. Punu zadovoljštinu dobio je od vođe ruskih Jevreja Členova, koji je po uvidu u Herclove intimne beleške izjavio da ga čini srećnim lično stečeno uverenje da je stvar cionizma u najboljim rukama.

Po završetku konferencije lekari ustanovljuju teško srčano oboljenje i preporučuju lečenje u banji. Hercl ne prekida rad sve do odlaska u Edlah. Na pisaćem stolu ostavlja pisma, pokriva ih hartijom na kojoj zapisuje: „In mid of life comes death.“

1. jula njegovo stanje je već beznadežno. Borba između života i smrti je otpočela. Kad god bi došao sebi, Hercl je ponavljao zapovest da ga održe u životu dok mu ne dođe majka. Kad ju je ugledao, rekao je sakupivši poslednje snage: „Lepo je što si tu, draga majko, dobro izgledaš, ja ne izgledam tako dobro, ali biće bolje. A sad idi, hoću da se odmorim.“

Svom sinu upućuje poslednju poruku: „Braća su ti razasuta po celom svetu, ako budeš hteo, naći ćeš ih. I ja sam ih našao jer sam ih tražio. Misli na to i ne zaboravi da su tvom narodu potrebne mlade i zdrave snage, a ti si naslednik imena Hercl.“

4. jula 1904. god. u nedelju u 5 sati po podne zaklopio je oči zauvek: „Prestao je život a počela je istorija sveta.“

Sahrana je bila veličanstvena. Govora nije bilo jer je to branio testament, ali zato, kao da je ogromna masa bila vođena jednom mišlju i jednim osećanjem, svi su podigli ruke, a sa usana čula se poslednja zakletva: „Neka mi se osuši desnica ako te zaboravim, Jeruslime!“

BIBLIOGRAFIJA:

- Boehm, Adolf: Die zionistische Bewegung, Berlin, 1920.
Edracht Davis: Theodor Herzl und der Judenstaat, Wien, 1921.
Haas, Jacob de: Theodor Herzl, Bibliographical Study, The Leonard Company, Chicago- New-York, 1927.
Hagani, Baruch: Le Sionisme et son fondateur. Th. Herzl, Paris, 1928.
Kellner, Leon, Prof.: Th. Herzls Lehrjahre, Wien, 1920.
Marcus, Aron: Dr. Theodor Herzls Judenstaat, Hamburg, 1897.
Neuman, L.: Der Neue Messias, Dr. Theodor Herzl, Wien, 1897.
Patai, József: Herzl, Budapest.
Reden des Dr. Theodor Herzl und Max Nordau, Wien, 1897.
The Tragedy of the Jewish Immigration, New-York, 1900.
Herzl Theodor: Der Judenstaat, 1896.
.. .. Alt-Neuland, 1902.
.. .. Der Basler Kongress, 1897.
.. .. Zionistische Schriften, Berlin, 1905.
.. .. Tagebücher 1896—1904, Berlin, 1922.